

EKLENTİ II.

(Çeviren tarafından.)

Tembih — Aşağıda satır başlarında görülen rakamlar eserdeki sahife numaralarını, ve yalnız sağdan tek kere içine alınmış olanlar da o sahifenin satır numaralarını gösterir; çift kerreler içindeki rakamlar veya işaretler ise, eserde her eklentinin hangi kelimedenden sonra başladığına işarettir.

SH. ST.

XV. 23) bulurum [1]

[Sayfa altı numara] Bunu kitabın sonunda ek olarak vermek istiyorduk; fakat bu tercüme eserin de basılması aşlının uğradığı taliho uyarak uzun yıllar sürmüş; bu arada ikinci dünya harbinde ve onun sonrasında Asya'nın Türk illerinde toplu sürgünler ve öldürüşler, büyük mikyasta göçürümler yüzünden meydana gelen geniş değişiklikler olduğu düşünülerek, bu eihetin şimdilik olduğu gibi kalması uygun görülmüştür.

63. Bk. s. 1048. * *

77. 18) kullanıyorlar.

(Nasıl ki elif i altına konulan hemze i yi, esre olarak kullanıyorlar: *ملاي* gibi).

81 37) halk [1]

(En eski Türk yazıtları [s. 31] de [matemeiler, ağlayıcılar şarktan, gün doğusundan ormanlarda çöllerde oturan kavimlerden . . .]
[Thomsen *yog* kelimesini *yug* okuyor. Biz bu kelimeyi başka lehçelerde bizim (ağlamak) karşılığı olarak *y)ig.la-* ve hatta yine bu yazılardaki *s)ig.ta-* kelimelerinde görülen *y)ig, s)ig, ag* maddelerinin bir çeşidi gibi görüyoruz ki, bu bakımdan okunuşu *y)ug* veya *y)og* olabilir. Bu yazılarda

YD

şeklinde olan bu kelimenin ortadaki harfi hem (u) hem (o)

için konmuştur. Thomsen başka lehçelerde *ui.la-, ug.la-, ig.la-* çeşitlerini veriyor (bk. *Inscr. del'Orkhon*, s. 141, n 9). Yks. *ag.it-mak* "akıtmağ", *ag.it* lehçemizde ölüye ağlama, göz yaşı akıtma? manalarıyle mersiye). Bütün bunlardan başka kelime, mahvolmuş, (mün'adim) manasına olan *yok* dan da *yog* suretini almış olabilir: (*joqad* "yok etmek", anéantir 1510 *joq* dan, Thomsen, s. 146).

s. 63 de bazı haneleri birbirine karştırılmış olarak yanlış tertip edilen bu cetveli, mutataşlarımızla birlikte tashihli olarak yeniden veriyoruz.

80. TÜRKÇE KONSONLAR LEVHASI (1)

KONSONLAR	Dudaklılar.		Dişliiler.		Boğazlılar. *)		Gırtlaklılı
	Çift dudaklılar	Dudaklı-dişliiler	Anıl dişliiler	Damaklı dişliiler	Damak önlüleri	Damak arlıları	
Süreksizler { Boğuk Çınlak	p (پ) b (ب)	t (ت) d (د)	ğ (غ) c (ج)	k (ك) g (گ)	k (ك) ğ (غ)	
Sürekliler { Boğuk Çınlak	f (ف) v (و) = ڤ, ڤ bazan	s (س) z (ز)	ğ (غ) [j (ج)]	** ħ (ح) ğ = (غ)	h (ه)
Unlekliler { Yarı-vokal Titrek Genizli	ɣ (غ, ڤ)	Damakönu 1 (ج)	Damakardı 1 (ج)	

Bun an sınıfta, hem ert sıralan kelimelerde

Yalnızca sıralan Valide ert sıralan kelimelerde [8]

*) Fikrimizce boğazlıların damakarıtlılar hanesine «ert» sözünü katmalı. Damakönlüler hanesini ise ikiye bölüp altına olu-
«g, k» nun hanesi hızaına yukarıdan «sert» sözünü, ve yine onun bir çizgi ile ayrılan sol tarafına altına gelmek üzere «g, k»
yı verip, hanesi yukarısına da «gevrek» sözünü ilâve etmeli.

***) Bureya, alttaki yunuğak hemze mahiyetindeki /ğ/ /sekillerinin karşılığı olarak sert hemze mahiyetindeki 'konson işar-
tini getirmeli; genizli hızaına da damakardı ve damakönu j ların herbiri altına gelmek üzere übir /ng/ koymalı di-
düğünüyoruz A. U. E.

Thomsen yukarıda adı geçen kitabında metinlerin asıl yazısı olan Orhon harfli ibareleri alınıyor, sadece bunların transkripsiyon ve tercümelelerini veriyor. Biz bütün bu yazıları, asılları Soci t  Finno-Ougrienne tarafından Helsingfors'da (Finlandiya baĝ  hrinde) bastırılıp neĝredilen INSCRIPTION de l'ORKHON da yerlerini bulup kelime kelime, cümle cümle olarak kendi okuyuşumuzla karşılaştırmış bulunuyoruz. Esasen gerek Thomsen'deki ve gerek başka yerlerdeki bütün bu yazıları trk emize frenk elerinden mealen çevirme suretiyle deĝil, dediĝimiz gibi kelimesi kelimesine uymak ve esasen iki ayrı türk lehçesinde aynı olan nahiv tertibinin bozulmamasına dikkat etmek gayretiyile dilimize çevirmiş bulunuyoruz.

82

39) gönderdi, vs. [1]

("de chez le kagan de Chinois j'ai fait venir des sculpteurs; Thomsen, Insc. de l'Orkhon, s. 119., =  in hakanından heykeltraşlar getirttim).

84

44) katıştırılır. [1]

Bk.   73, not 4 ilavesi, ve s. 881, not 1 ilavesi. [2]

 ztrk e kelimelerde görülen iki sknlu konson kümeleri yanında bir de yabancı dillerden gelmiş kelimelerde başı bir kaypak olmak üzere üç sknlu olanlar da vardır: *Isfenks* gibi ki, bu da sadece kelime içinde ve sonunda bulunup, kelime başlarında hiç görülmez. Türkçemizde yabancı dilden gelen böyle kelimeler ya küme başına veya iki konson arasına ve bazan küme sonuna bir vokal koyarak söylenebilir.

Esasen Türk dilinde böylelerinin söylenebilmesi için küme konsonlarından ilkinin ya kaypak (r l n, bazan m) lerden biri, veya ıslıklı (s "z, ř) den biri bulunması şarttır.

Bunların dışında yabancı kelimelerde başka konsonlardan olan ikinci harfleri de türk aĝzında birden s ylenmeĝe müsait ise birden söylenebilir; deĝilse yine aralarına veya sonlarına bir vokal getirerek heceyi ikiye bölmek gerekir. (Başta: *slave* > *i)slav.* (ortada): *fötr* > *f t( )r.* (sonda): *lirisme* > *lirizm (i) den.* *resm* > *res (i) mle.* *lüks* (lux) > *lk( )s.*

Kaşgarlı'nın (D.L.T,III. 304) "Com'i beynessakineyn,, yani iki sknlu nun bir arada söylenmesi suretiyle anlattıĝı ve eski gramercilerin (letimai sakineyn) dediĝi bu konson kümeleri, türkçe kelime başlarında bulunamadıĝına göre onların, kelime içinde veya sonunda bir fonetik h dise yüzünden doĝmuř oldukları düşünülebilir.

Bu hadise ise, yukarıda saydıĝımız kaypak veya ıslıklılardan biri ardınca gelen çok zaman yuvarlak ve bazan düz bir vokalin, (kelime kuruluşunda esasen var olduĝu halde) bu kaypak veya ıslıklılar tesiriyle söylenişten düşmesi, ve o zaman iki konsonun birden söylenir bir küme teşkil etmesidir ki, bunun neticesinde kelime heceleri ikiden bire, üçten ikiye vs. düşer.

Mesel  türk kelimesinin aslı *trk*

RTNH

( imal türkle-

rince halâ böyle söylenir) o vakit de *türük* diye söylenir olacak. Orhon yazılarında son şekil çok zaman *ük* karşılığıdır.) *Türkçe, türklük, türkler* gibi hallerde *rk* konson kümesi, kendinden sonra bir konson geldiği için kümeliğini muhafaza eder; fakat *türklü, türkle, türkün* gibi hareketli hallerde *rk* kümesi, bölünüp *r* si ilk hece sonuna, *k* si ikinci hece başına düşmüş olarak çözülmüş ve küme halinden çıkmış bulunur.

İki sükûnlu küme teşekkülleri hadisesinde söylenişten düşen vokal, çok zaman yuvarlak bazan da düz olur demiştik:

kepenk = *kepen(e)k* (kapanak?), gibi.

Sonra bu hadise aynı durumda olan her kelimeye şamil umumî bir kaide olmayıp, falan filân kelimedeki olduğu halde, aynı durumdaki başkalarında görülmeyebilir:

Mes : *türük* > *türk* ve *börük* > *börk* olur da, *çürük* > *çürk*, *körk* olmaz; *alup* (almış, açmış? manasıyla) *alp* (Fatih?) olabilir de, *dolup* > *dolp* olmaz; yine *sürütmek* > *sürtmek* olur da, *yürütmek* > *yürtme* *kırtmak* > *kırtınak* olmaz, vs.

Bir de bu iki sükûnlu kümeden sonra gelen konsonlardan bazısının tesiriyle (sıcak bazı sükûn hallerinde) kümenin ikinci konsonu söylenişten düşmekle küme bozulur: *serbes(.)lik*, *apdes(.)lik*; fakat *abdest/ll* veya *dost/luk* daki gibi başka konsonlar yanında küme hali yine devam eder (eğer *t* ler kalıyorsa).

Öz türkçe kelimelerde yalıtık bir konson kümesi olur; dilimize yabancı dillerden giren kelimelerde ise iki ve bazan üç küme de görülebilir. *fr.öy la.gn., fr.anğ. fo rt.*

Öz türkçe kelimedeki konson kümesinin aslında küme olmadığı halde yuvarlak veya düz bir vokal düşmesi yüzünden sonra sonra meydana gelmiş olduğuna bakarak, çok defa kelimenin aslını bulup yeniden kurmak için o düşen vokali yerine getirmek gerektir:

kart : *kar(ı)t* (karımış, geçkinleşmiş);
kalk/mak : *kal(ı)k/mak*, veya *(kalk(ı) / mak?)*; (hareket etmek);
alang : *alan(ı)g* (açılmış, açık) = *alan* (D.L.T. 1.121).

Bazan kümenin ikinci konsonundan sonraki vokal, daha sonra gelen kaypak nevinden başka bir konsonun tesiriyle de düşer ki, o zaman o vokalin üst yanında sükûnlu bir konson kümesi hasil olur:

kalk/mak : *kalg(ı)mak* (ı nın tesiriyle).

Bu hadise yüzünden küme konsonlarından birinin çikanakça başka bir yakınıyla değiştiği de görülür:

sevinç : *sevin(i)ş*; *usanc* : *usan(ı)ş* daki *ş* > *ç* değişimi ve yukarıki misallerde *k* > *g* değişimi gibi.

Fakat iki sükûnlu konson kümelerinden *ng* kümesinde bu tesir, ötekilerde olduğu gibi değildir. Onlarda kümenin her iki konsonu bir-

den söylenirken sesleri, ayrı ayrı söylenişteki durumlarını değiştirmez. Bunlar ise birden söylenirken *n* de, *g* de ayrı ayrı söylenişlerindeki bütünlüklerinden birer kısmını kaybedip, ikisi bir tek hususî söyleniş halini alarak, karma sesli müstakil bir konson vücuda getirir. İşte bizim (sağır kâf, nun kâfı, nef) diye adlandırdığımız bu genizli (gunneli) *n* mürekkep sesi, iki sükunlu konson kümelerinin ayrı karakterli biricik muhasalasıdır; (halk dilinde tek veya tekrarlı hâlde red ve inkâr nidası rolüyle çok kullanılan *fsö* deki *fs* kümesi de, iki dişlinin birden söylenmesiyle doğan bir konson kümesi ise de, o bunlar gibi muayyen konson durumlarından vücut bulmuş değildir ve bu, alt yanında pek duyulmaz bir *ö* veya *e* vokaliyle birden söylenmektedir.)

Kâşgarlı, *kâf-ül-gunne* yani genizli kâf dediği bu karma konson için: "nun ile gayın ve nun ile kâf arasında doğan bu harfin söylenişi türkten gayrisi için pek zordur," (D.L.T. I, 8) diyor. (Eserin aslında bir istinşah yanışı olacak: "asıl metinde gayın ile kâf ve nun ile kaf arasında doğan," deniyor. Sonra bu kâf dediği de, arapça'da olmıyan bir rekik (rahve) kâf: *g* olacak.)

Yine (II, 262) de gunneyi biri kâflı, biri cimli olmak üzere (*sevinc* deki *nc* gibi) ikiye ayırıyor, ve her ikisinin de kelime ortasında veya sonunda olmak üzere iki kısmı olduğunu söylüyor. Ancak *nc* lileri biz, *ng* liler dışındaki ötekilerle beraber sayıyoruz. Çünkü asıl genizli, *ng* lilerdir. (Bununla beraber o zamanki söylenişte *nc* kümesinin genizli olması da mümkündür, ona şimdiden kesin bir hüküm verilemez.)

Lehçemizde bunlar ya temamiyle alelaide *n* olarak söylenir, veya bazan kümenin birinci veya ikinci konsonu düşerek söylenir.

1. (İstanbul): de (.) *ğ*/ışmek

2. (Taşra) : den (.) /ışmek ki, ikisi de (adil, misil) mânasındaki *deng* den olsa gerek.

Yine onun ifadesine göre (III, 288): "yangalduruk gibi gunnelilerin altılı (südası) habında ve bütün öteki baplarında iki sükunlu konson kümesi teşkil edileceği zaman söylenişlerini kolaylaştırmak için zülâka (yukarıda saydığımız kaypak A.U.E.) harflerinden biri beraber bulunur, çünkü gunne ağır olduğu için söylenmesi güç olur."

Her çeşitten bütün sükunlu kümelerin ortada veya sonda olanlarında ise şöyle olur: ikinci konsonlar birinciden sonra o kelimeye eklenmiş bir lâhikanın ya başındaki vokali düşmüş olan: *sür-(ü)t/mek* gibi bir kalıntısından, veya hiç bir şeyi düşmemiş bütün bir ekten ibarettir ve *ng* de de hâl böyledir:

yalın/gus (III, 97, 264) > *yal(.)n/guz* *yalın*, *yalın-dak*, (yani çıplak) (III, 39): *yalın/ız*, mücerret;

toğuu/guz ? > *to(.)n/guz* (II 276, 1,255. III 268): domuz (*ğ* düşümü, *m* > *n* değişimiyle, çok doğuran ?);

teng (denk, muvazene) *teng/giz* > *teng.iz*: deniz (muvazeneli?), veya *ting* yükseklik, *tingmek* (III, 289 yükselmek, kabarmak *ting/giz* >

deniz), veya tang kabartı, tangızmak? (III. 291) şişip kabarmak (denizin hali) tang/hız > teng/iz.?).

ç)ing inanılır, gerçek: çing tolu (III. 264) gerçekten dolu, topdolu; çin sabah (subhu sadık); çing/giz > emin, sadık I, 86 (timoçin ??);

an/garu (ona karşı, ona doğru) anğar > anğa (-), ona;

munğar: pınar, kaynak (D. L. T. III. 208 ve başka yerlerde) > bun/gar (Rumelide: bunar) kaynayan, fışkıran; bk. bulgurmak (Tuhfetüzzekiye) ki aslı: bungurmak (n > değişimli) olacak; Anadolu lehçelerinde büngü/mek ve büngürmek = yerden kaynamak.

täring (III. 273) > tarin (i) k: (suyu) kendince derilmiş, derlenmiş, suyun çok toplu olanı, derin. (bk. tärilmek II, 101, tärinmek II, 115).

otung (I, 120) > otun(u)k, ateşlenen (şey), od/un vs. vs.

Kaşgarlı'da ve Anadolu türkçesi dışındaki Arap harfleriyle yazılı hemen bütün eski yeni Türk lehçelerinde kelime ister kalın ister ince ahenkli olsun, bu genizli harf, ng [= *ŋ : ŋ] suretinde yazılıdır. Eski osmanlı yazısında ise bu, *ŋ suretinde gösterilirdi (halbuki aynı şekil başka eski lehçelerde gevşek ŋ g yi, sert ŋ k den ayırd etmek için de kullanılırdı).

Bu harf uyğur yazısında da (ŋ + ŋ) karşılığı olan bir şekildedir.

Orhon yazılarında ise ŋ şekliyle karşılanırdı ki, gerek bu ve gerek öteki yazıların ince ve kalın hecelerinde hep bir şekil muhafaza ediyorlardı.

Ancak öteki sükûnlularda olduğu gibi, her sükûnlu n den sonra gelen g nin o n ile genizden söylenmesi gerekli olmadığına göre, bunlar içinde hangilerinin müstakil söylendikleri, şekil birliği yüzünden çok zaman ayırd edilemiyor; bazı kalın ve ince ahenkilerde meselâ anga (D.L.T. I, 114 aşğılık), çeng (III, 264 farıça), yungak (III, 33 yıkaacak şey, çöğen) gibilerinde genizli olmayanların Kaşgarlı, da ayrı gösterildikleri de varsa da, böyleleri pek azdır. Bugün onları birbirinden ayırdetmek için genizli kümeyi nğ ve küme olmıyanı da ng suretinde göstermek uygun olur: dangalak, zengin.. anğladı, diñğle gibi.

97

18) (irilmekke? ○ irilmek yerinde).

aqlını oynatmak manasına gelen tri-l-mek ve bunun kalın ahenklisi olan ır-l-mak mastarı, esasen (yerinden oynamak, "zeval ve iftirak") manasındadır: ırıl-ma ayrılma "müferekat,": ır-l-mak = iraklaştırmak; ırak = uzaklaşan, uzak.

35) ayrılmaz

(Et tırnak gibi birbirinin çok yakın hısımlar ayrılmaz);

36) yan(m)pürü [1] vs.

Belki aslı (yana bükülü) manasıyla yan(a) büğrü: büğürü = bükülü? (eğri = eğili?).

142

14) tandır kelimesi arapça (تنور = tennür) den gelmiş ise, nn dan ikincisi dilimize geçerken d ye çevrilmiş demektir.

Arapça, *fenn* kelimesinde de böyledir: (kadının) *fenn*. i > (kadının) *fend*. i.

Buna mukabil dilimizdeki *musandara* kelimesi (baş tarafa getirilen, yüksek yapılan şey? sadır = sedir) manasında arapçanın (مصدره = musaddare?) kelimesinden bozma işe, aslındaki *dd* den birincisi bu defa lehçemizde *n* olmuş demektir.

O halde, aslı Arapça olan bazı kelimelerdeki *nn* li konsonlardan ikincisi değişip (*d* olup) birincisi haliyle kalıyor; ve yine arapça aslından bazı kelimelerdeki *nn* den gayri çift konsonlardan birincisi değişip (*n* olup) ikincisi haliyle kalıyor olmalı.

152

2) gösteriyor. [1] numaralı haşiyenin üzerine ve çizginin altına (*.

3. *r* : *kar*(.)*n*-ı ; *bur*(.)*n*-um ;

4. *l* : *al*(.)*n*-ım ; *gön*(.)*l*-ü ;

5. *n* : *ben*(.)*n*-i ; *gen*(.)*n*-i ;

6. *y* : *koy*(.)*n*-u ; *boy*(.)*n*-um ;

7. *ğ* : *oğ*(.)*n*-u (da) ; *göğ*(.)*n*-ümüz, vs.

Bu hadise bu gibi isimlere münhasır kalmayıp, fiilden türeme kelimelerde de görülür:

gay(.)*n*-ım, *oy*(.)*n*-um, *bük*(.)*n*-üm, vs.

167

39) muhatap zamiri [1]

Müfret muhatap *ev-iñ/in*, veya müfret gaip *ev-in/in* gibi izafetin tasrifli hallerinden birincideki *in*, ve ikincideki *in* şekillerinde olan zamir

168

3) basma kalıp [1]

Belki aslı: *bas-â kalıp* (*çala kalem* = kalem çalarak ve emsali gibi: kalıp basarak).

169

10) *alıp* [1]

*) Mülkiyet ekinin müfred gaibi şekliyle sağlanan karşılıklı aidiyet hakkında müellifin verdiği (*oğlu babasına uymaz*) misaliindeki (oğlu × babası) sözlerinde iki aidiyet terkihi vardır: 1. *oğlu* = babanın oğlu; 2. *baba* = oğlunun babası, demektir. Ancak bu misalden sonra verilen daha dört misal buraya uygun değildir: *İkdam gazetesi bir mekalesinde diyordu ki* misâliinde (*İkdam gazetesi*) terkihi, (*diyordu*) fiilinin faili olup, aynı zamanda (makalesi) terkihinin merciidir; bunda karşılıklı aidiyet yoktur; hele daha sonraki *sırrım*, *şemşiyem*, *çantam*, *elim* terkipleri birinci müfret şahıslara izafet (aitlik) şekilleri olup, mülkiyet ekinin müfred gaip terkihi misâllerine uygun olmadığı için, yerleri burası olmamak gerektir.

oğlu babasına uymaz gibileri, bısımlıkla veya buna benzer başka bağlarla birbirine karşılıklı bağlı olanlardır: *karısı kocasını görünce*; *ablası kardeşini çok sever*; *hastası doktorunu arıyor*; *hocası talebesine bakar*; *üşüğü mâşukuna can verir*, vs.

Bazan karşılıklı bağlaçlık izafetlerden biri muhatap veya gaib durumunda olup, öteki hazif ve takdir (ellipse) olunur:

1. Annesi! buna (= oğlun veya kızın olan bu çocuğa) çarşıdan ne alacaksın?

2. Amcası, buna (= yeğeni olan bu çocuğa) İstanbul'dan neler getirecek bakalım, gibi (evvelki misâldeki muhatap, ikinci misâldeki gaip durumundadır).

170

7) kelimesi [1]

(نه دکار سی ایدولرسه آنک دفعیسته امکان یوق)

23) geliyor .

(بفراده داخل اولدوغی کونک ایرتسی کون)

181

30) fikrindeyiz : [1]

Ozaman :

1. Burası *ev-iñ* (sana ait ev) dir ;

2. Burası *ev-in* (eve ait) dir ;

ve

1. Burası *ev-iñ/in* (sana ait olan eve mahsus) dir ;

2. Burası *ev-inin* (ona ait olan eve mahsus) dir,

gibi iltibaslara biç olmazsa yazıda meydan verilmemiş olur.

202

40) Hâmit [1]

Bu *-cek* ekini, zaman manasındaki *çag* aslından gelmiş saymak da hatıra gelir :

saptı-çağ-ın (*saptık*)-*çağ-ın*) yani saptmak zamanında (olarak).

203

40) değildir [1]

Bundan başka şu cihet te dikkati çekmektedir: başka münasebetle de söylediğimiz üzere, Antakya'da halk dilinde *o* manasıyla bir *ken* zamiri vardır (bk. § 343) ki, bu yalnız inşrafı halleriyle söylenmekte ve müfret ve cemî mücerret şekilleri olan *ken*, *kenter* kullanılmamaktadır:

ken (ken-ler)		- i : getir ken-i, (kenler-i) = onu (onları);
		- e : { söyle ken-e = (ona);
		bin helva vere ken-e = bin belâ versin ona;
		- de : ken-de gördüm = onda;
		- den: ken-den aldım = ondan;
		- in : ken-in defterinden aldım = onun.

Diğer cihetten Yakut sözlüğünde (s. 523) *o* manasına *kini* ve *onlar* manasına *kiniler* suretindeki gaib zamirlerinin varlığı, bunun *kendi* kelimesiyle mi, (belirsiz kimse mânasındaki) *o* demek olan müphem zamir *kim* (*m > n* değişimli?) ile mi, veya bu yakutça zamirle mi, yoksa yine aynı mana ve söylenişteki yunanca zamirle mi ilgili olduğu hakkında tereddütler veriyor; ve sonra yakutça ve yunancanın aynı gaip zamirinde lâfız ve mana bakımından birleşmeleri meselesi de, ayrıca dikkate değer bir soydur.

208

11) (*her kim*); [1].

eyde kelimesi belki *ayda* (= sora, sorsun) olacak; ve cümlecinin

Fransızca'sı da şöyle olmalı diye düşünüyoruz: "quiconque deman-
dera: sur quoi, ou dans quoi, ou à côté de quoi demeure Dieu, celui-là
est un infidèle,,.

232

5) çıplak [1].

Bunun bir çeşidi de *çır-ıl* dir ki *çır* önekinin *-il* sonakiyle uza-
tılmıştır. Yklş. *sap(a) sağlam*; *düp(e) düz*

243

28) küfe-ki (küfe? mensup)

Bizec bu kelime *geuşek*, *georek* kelimeleriyle ilgili (kaba ve hafif)
manasında *geveke* (Ankara, Balâ) kelimesiyle de, (yumuşak ve hafif taş) mâ-
nasına *kefek*, *kefeke*, *kefeki* kelimeleriyle de aynı menşeden görünüyor.

255

27, 31) uncu satırlar arasına:

لئىن ، لىك-ىن ، لىك-ىن ، لىك-ىن (D.L.T., II, 74). Bu mürek-
kep edat arapçanın ilsak (ب b) si yerinde olup (ع , ma'a) yani *ile*
manasındadır: *Bilîg-in* (bilîg-likin olacak) *uşuğlukka tegdim = ilimle*
ululuğa eriştim;

ed'gü-lükün gel; *isiz-likin kelmä = iyilikle gel, kötülükle gelme.*

Leçemizde bu mürekkep ekin karşılığı olarak yine *-lık(luk)la*,
lik(lük)le mürekkep ekleri kullanılır: *böyle/likle*, *şöyle/likle*, *öyle/likle*,
kolay/lıkla, *zor/lukla*, vs.

Hiç böyleliğin? görmemişiz faslı baharın gibi bir mısradaki *böyleli*
ğın kelimesi ise, *böyleliğini* kelimesinin sondaki *i* si düşmüş şeklidir;
vurgusu da aynı hecede değildir.

257

22) idi [2]

Biz *öyle (eyle)* kelimesinin menşe'ini *qay*, *kay* la değil, (gibi) ma-
nasında olan *i)ley* kelimesiyle ilgili görüyoruz. Eski lehçelerde bu *i)ley* in
bir çeşidi de *c)iley*, *c)ılay* olsa gerek ki, bunlar *-ın* ekini alarak *c)iley-in*
c)ılay-ın şekillerine de girmiş bulunuyorlar: *ben*, (sen) *ciley-in = benim*,
(senin) gibi; *adam-cılay-ın = adam gibi*, vs. Bk. buna dair daha ileri-
deki notlarımıza.

258

23) gizlenik.

(Tahtında müstetir, yani altında gizlenmiş yerine olup, bunun kar-
şılığı "mezkûr, mefuz,, yani *söylenik* dir.)

34) également,, [2]

Eski osmanlıca'da cümlesinin başında bulunarak kendinden evvelki
cümledenin mefhumuna (bir de, hem) manalarıyla yeni bir fikir katmak
rolüyle kullanılırdı (dâhi=daği): *ve daği mağlûm ol-a ki...; daği ol-*
ma-ya ki.. vs.

Bu kelime bir de, yine kendinden doğmuş olan *daha* manasıyla eski
osmanlıca'da kullanılırdı; *sadr-ı sanî-de yâhad daği (=daha) sonra*
zuhûr eyle-ye (Hacı Kalfa) Bk. s 258 sat. 34 ve yine bk. § 621.

Lehçemizde bu manasıyla yalnız şu tabirde yaşamaktadır:

gitti, gider, dâhi (=daha) gider.

265

3) § 226. [1]

Bizec *eme*, *ime* (ki bir çeşidi de *y)eme* dir) gibi çeşitleri olan ke-
lime ile lûsım görünüyor; *hem* kelimesi de öyledir. Yklş. yakutça'da

eme = biraz, bir miktar: *hağtah eme* = nasıl da, hem nasıl; yine Yklş. yakutça'da *emie* ve *imie* = 1. Ufak bir zam, ilâve, 2. Daha, ...dan maada, ve, keza, yeniden: *emie da* = hem de, ve daha.

48) s. 68). [2]

Yine bu *me* (= kırgızca'da *bö.* yklş. lehçemizde bazı tekrarlı isimlerde *be*: gün *be* gün, ay *be* ay, sene *be* sene vs.-bunları *rū be rū* = yüz yüze, *zānū be zānū* = diz dize.. gibi farsça'da kullanılanlarla karıştırmamalı) dir ki, türkçemizde iki aynı sıfat arasında bulunarak bu tekidleme (intensif) mânasını verir: güzel mi güzel, aptal mı aptal.

267

15 § 396). [2]

Zaman katmacı (zarfı) rolündeki *hemen* kelimesinin dilimizde bir manadaşı da *şıp* kelimesidir ki, bazan *zıp* [*ş > z* değişimi; belki aslı *s*]:p. yklş. *iv-*: acele etmek: *p > v* değişimi?] suretinde de görülür: *şıp* sevdi (hemen seven, âşık olan); *şıpşak* (hemen, derhal) *şıp-padağ* (acele olarak, derhal); *şıp-ıfık* (acele ile); *şıp-ın* (acele olarak: *şıpın işi* terlik).

zıp çıktı (hemen ve birdenbire ortaya çıkan); *zıp-ır* (acele acele hareket eden, deli dolu).

Aynı kelime (*ş > ç* değişimli ve vokalı değişik olarak) *çap*. şekliyle *çap-mak* (acele etmek, koşmak) mastarını ve bu mastardan *çab-uk* (tozlenmiş) sıfat ve zarfını vermiştir (ki bu sıfat farsca'ya da aynı mana ile *çāpik* suretine (*çāpik-savar*) geçmiş görünüyor. Eski Lehçelerde *şab* çeşiydile de görülür:

D. L. T 1, 9 (Uygur yazısı bitişik harfler örneği)

NADARAY

Yaradan

NAKISTAY

(bir hali) yamulaşan (ı)

ASTIYA

arayıp sorsa

BÖLĀK/BAŞ

gelip hemen

NARURAB

varırım

PONÜK

biuip

Satırlar sağdan sola okunur (Arap yazısı gibi).

İkinci satırlardaki kelimelerin harfleri de sağdan sola okunmalı. (İbare «inversion lu, = devrik» dir: yaradan bir hali yamulaşmışı arayıp sorsa, istese [kendim] hemen gelip bincer giderim.)

Bu ibare Kaşgarlı'nın eserinde Uygur yazısıyla biricik türkçe ifadesi olarak görünür.

268

37) olur [1]

Kaldı ki bu kelimenin aslı da yine bu mana ile görünüyor: *an-çak* (= O çağ, o miktar, okadar). Muk. *oraya-çak* (oraya kadar); *ban-çak*

(ğ) *bun-ca* = bu miktar, bu kadar); *ni-çe, ni-ce* (*ni-ça(ğ)*) = ne miktar, ne kadar).

çağ (*çağ*) kelimesi (*miktar*) manasından başka («uzak» mesafe) mânasıyla *ta* karşılığı olarak Rumeli'de söylenir; *çak* oraya gittim.

Bundan başka (zaman) manasıyla de görülür: *al-ı-çak*, belki (*al. gı* çağ) almak çağı, alma zamanı.

269

22) (§413) [3]

Aslı «geri dönmek» manasındaki *yan-mak* mastarının haliye siygası olan *yan-a* (geri dönerek). bk. D.L. T. III, 19. *yan-ku*: geri dönen, aks eden ses

270

35) gelmemiş [1]

Bu itibarla bu gibi yerlerde *yine* (=gene) kelimesi *rağmen* manasına gelir.

Ölürüm, *yine* (=ölmem ihtimaline rağmen) söylemem.. öl, *yine* (=ölmek ihtimaline rağmen) baygınlık gösterme.. İdamımı ferman buyursanız. sürgün etseniz *gene* (= bunları yapmanız ihtimaline rağmen) ben bu pencereyi kaparım — Falih Rıfkı.

Bu manadaki (*yine, gene*) yerinde aynı mana ile *de* de kullanılır. Bk. § 964.

277

12) *hiç* edatı [1]

Anadolu'da yer yer *hiç* (ondan başka Lehçelerde de öyle), diye söylenen bu kelimeyi, müellif Farsça olarak işaret etmiş ise de, bu menşe bizce şüpheli görünüyor. Yklş. Yakutça aynı manadaki *eçi, eçe* kelimelerini: *eçi a:uoh* = hiç (= katiyen) yok (Yakut dili sözlüğü s. 274).

278

5) *helâ* dir [1]

Teşvik, tahrik, tembih manalı *helâ* ki, Arapça'sı aynı manada *hellâ* dir.

Halk ağzında yine bu manada olarak *ille* suretinde kullanıldığı olur: hepsi iyi, hepsi güzel, *ille* mavili.. Bk. § 476 3^a.

285

12) *toi*. [1]

Bu manadaki *ille* sözü *hele* sözüyle müşterek olup, onun yerinde kullanılan bir çeşidi haline gelmiş görünüyor.

286

38) kullanılır. [1]

Yklş. Altayca'da *önce* mânasındaki *paya, pıya* kelimesini, lehçemizin aynı *öncelik, peşin* mânasındaki *pey* kelimesine: *pey âkçesi*; *pey vermek*. Bunu, mânâca zıddı olan *ard, arka* manalı Farsça *pey* (*pey-rov* = ardınca giden; *pey-der-pey* = ardarda; *pey-â-pey* = birbirini ardından «gelerek») kelimesiyle karıştırmamalı.

288

5) [1]

5° Mütakellimin kendi sorduğu şeyin sebebi, mahiyeti hakkında kendisinin de şüpheli bulunması mânasıyla «acaba».

10) ainsî ?» [2]

Sanki Kızıl Sultan dedikleri Abdülhamid'in mahbeyni, hattâ haremî içinde bile tenkit ve muhalefet yok mu idi? - Falih Rifki.

301

11) çıkamaz [1]

Biz bunu sadece *kırk* olarak biliriz; hattâ mastarını da yaparak *kırkla-mak* («belirli bir hâdise günü başlangıç olarak» kırk günü doldurmak) derler.

304

21) (otuz), vs. [1]

Buna daha çok kullanılmış olan: *erba'-în* (40), *hams-în* (50), *sitt-în* (60) kelimelerini de katmalı: *sittin sene*, *erba'-în yıl* (= 60 + 40) yıl gelmez olsun; *hamsin rüzgârları*, vs.

305

17) ancak.

Yek-pare, *dü-cihan*, *seh-pa*, *cihar-yar*, (*penç-ab*), *şeş-hane*, (*heft-kalem*) = yedi yazı novi: [*sülûs*, *muhakkak*, *tevkî*, *reyhanî*, *rika*, *nesih*, *ta'lik*], (*hişt bihişt*), (*nüh-felek*), *sad-berk*, *hezâr-fen*, *sad-hezâr âferin*) gibi münferid.

18) kullanıbr. [1]

Üstte görünen sayı durumlarına göre:

yek (1), *dü* (2), *se* (3), *cihâr* = *çâr* (*câr*) (4), *penç* (5), *şeş* (6).

Bunların içinde, hattâ bazıları türkçe sayı adlarıyla karıştırılarak kullanılan farsça mürekkepler de var:

1. *dü şeş* (6 + 6); *şeş beş* (6 + 5: *şeş-ü penç* yerine); *şeş cihar* (6 + 4); *şeş-ü se* (6 + 3); *şeş-ü dü* (6 + 2); *şeş-ü yek* (6 + 1); *şeş sâde* (6 + 0)..

2. *dü beş* (5 + 5: *dü penç* yerine); *beş dört* (5 + 4: *penç-ü cihar* yerine); *penç-ü se* (5 + 3); *penç-ü dü* (5 + 2); *penç-ü yek* (5 + 1); *penç sâde* (5 + 0)..

3. *dört cihar* (4 + 4: *dü cihar* yerine); *cihar (câr)-ü se* (4 + 3); *câr-ü dü* (4 + 2); *cihâr - ü yek* (4 + 1) = *çâr yek* = dilimizde «dörtte bir» mânasıyla «çeyrek» şeklini almıştır; *cihar sâde* (4 + 0).

4. *dü-s-se* (3 + 3: *dü se* yerine); *se bā dü* (3 + 2 = 3le 2); *se yek* (3 + 1); *se sâde* (3 + 0).

5. *dü bāra* (2 + 2 = *dü bāre* yani: iki kere «2»); *iki bir* (2 + 1: *dü [bā] yek* yerine); *dü sâde* (2 + 0)..

6. *hep sâde* (0 + 0: *heme sâde*, yerine)..

306

8) «tout ouvert» [1]

Küçükleme ve azlama «diminutif» mânasında olunca, tercümesi «légèrement ouvert» olmak gerekti.

307

12) «petit chevreau» [1]

Bu misaldeki de öyledir: altım toprak, üstüm yaprak, yastıcığını taş idi «Ey gaziler» türküsünde.

309

22) hecededir [1]

li-li sıfatlardan sonra gelen -*ce* eki, o kelimeye tahsis mânası da verir ki, böylelerini -*lice* suretinde mürekkep ek saymak da mümkündür. Bunlar çoğu zaman bas isimler vücuda getirir:

Çam-lice, Kanlı (kağnılı?) -ca, Taş-lice, Küp-lüce, Süt-lüce, (yer isimleri. Bunlarda vurgu ilk hecededir).

Cins isimlerinde de aynı ekle görünenler ve bazılarını sıfat da yapanlar vardır ki, vurgu bunlarda son hecededir: *kap-lice*°;

Süt-lü-câ (az sütlü) bir kahve; taş-lı-câ (az taşlı) bir pirinç vs (sıfat. Bunlarda vurgu son hecededir).

314

29) kastediyor. [1]

Belki *koz(g)a-mak* (Karayım metinleri: harekete getirmek) ten; yklş. *kozga-l-mok*, *kozgu-n-mak* (Çağ: harekete gelmek, hareketlenmek, dalgalanmak); yine yklş. *kozgun*: dalgalanma (Kuzgun denizi «Hazer denizi?». Şu halde *közemen* (Belki aslı: *kozaman*) «başa geçip sürüyü» harekete getiren? (*Mirat-ül-lûgat*, Mehmet Rifat), aynı mânada saydığı *kösem* için: sürünün önünde giden koyun, «kâid» yani yedekçi diyor.

316

17) *elbise-lik*

العلبه *elbise* kelimesinin kısa *i* vokali lehçemizde uzun söylenir. Yine aynı mânadaki *عصاف* *esvab* kelimesinin *v* si de halk ağzında bazan *p* söylenir.

326

39) görünmüyor: [1]

Buradaki misal ötekilere uygun değildir. Ötekilerin iki haddi arasına başka kelimeler giremez: onlar birbirinden ayrılmaz «insépa-sable» olarak kurulmuşlardır. Halbuki bu öylesi değildir. Bunda aynı kelimenin yan yana gelmesi kuruluştan değil, sonradan ve ârizidir; kullanışları da bir değildir: (kalemi olan kimse kalemini...) suretinde evvelkisi cümlelerin faili, ikincisi mefulû rolündedir.

327

35) inci satıra:

yâr-lü ve *su-lu* kelimeleri (yeri nerede ise o yeri, ve suyu nerede ise o suyu) mânalarında görünüyor.

333

17) -*dırlar* [2]

Müellif *dır-lar*, *dir-ler* de vurguyu -*lar*, -*ler* hecesinde göstermiş ise de, vurgu bu mürekkep eklerden evvelki hecede olur: *oğumâş-turlar*, *biz-dâ-dirler*. Bk. § 550.

335

26) -*ler* (-*dir*) [4]

Bu mürekkep ek, bu tertipte (çünkü *dir-ler* tertibi de var) olduğu zaman vurgu, -*ler* (-*lar*) daki vokale gelir: *çiçek-lêr-dir*.

336

24) yerine). [2]

Bizce buradaki -*lar*, -*ler* eki, isimlerde olduğu gibi kendilerine çokluk mânası getiren âlelâde bir cemi eki değil, «fiili yapan çok kim-

seler» yani çoğul halinde fail yerini tutan üçüncü şahıs zamiri rolündeki *onlar* (Azerece: *o-lar*)dır ki bu, fikrimizce kelimenin ilk hecesi aşınmış şekli olup, fiilin kendisiyle değil, yapanlarıyla ilgilidir.

337

34) zaman) [1]

1. *Çocuk hasta imiş* (= Şimdi hastadır da haberim yok; veya kendi ifadesine göre şimdi hastadır.)

2. *Ben daha İstanbul'da iken çocuk hasta imiş.* (benim İstanbul'da bulunduğuma rastlıyan geçmiş bir zamanda hasta idi de benim haberim yoktu. Veya, kendisinin veya başkasının ifadesine göre o zaman hasta idi.)

348

29) olmaz.

Bir başka *değmek* de (varmak, ulaşmak, dokunmak) mânalarını verir: *savuşun, değ-me-stin; akşama değin.*

354

8) § 483 var. [1]

Bu ekin aslı - *il, in* - olsa gerek; baştaki vokal düşmüş görünüyor: *yuv - (u) l, un / du, yay - (i) l, in / di.*

358

34) rastlamaktadır [1]

Ancak müellifin verdiği son üç misalden *gür - ele / mek, tır - ma - la / mağ* hariç, ötekisi bu sıraya girmemek gerekti; *ır - gala / mağ* ise Altayca *gıla*-lı takımın bir çeşidi olup, *-kala - (- kele -)* liler sırasına girebilir.

362

17) Müellife göre *anlar* [1]

Ki, bu yalnız eski Osmanlı dilinde Tanzimata kadar devam eden ve yalnız kitap dilinde görünen zorlanmış bir şekil gibi dir, *anlar* dan bozma olacak:

anlar ki verir lâf ile dünyaya nizamat (Ziya Paşa).

17) [2] «zamirler cedveli» nin çeviren tarafından verilmiş tadilli ve izaflısı.

364

38) vardır

Bununla beraber *gidelim* gibi iltizami siygasının çoğul üçüncü şahsında, failin kendisinin de beraber olacağı bir işde (meselâ *gilmek* işinde) başkalarını teşvik, tergiş, tabrik durumunda, ve bazı hallerde sadece bir *istek* ten daha kuvvetli olan bir emir verme halinde bulunacağı düşünülürse, bunu da emir siygası içine almak yanlış olmaz.